

PHILIPPE VAN PARIJS*

Nyelvi igazságosság területi imperatívuszokkal¹

Igazságosság, emberi méltóság, territorialitás

Angol nyelv mindinkább növekvő, már-már visszafordíthatatlannak tűnő uralmát világszerte sokan Zérzékelik, s azt kihívóan igazságtalan jelenségként nem kevés indulattal kárhoztatják. Mindez határozottan felveti a kooperatív igazságtalanság erkölcsi kérdését, más szóval azt, hogy egy közös nyelv, *lingua franca* létrehozása aránytalanul nagy többletterhet ró azokra, akiknek azt idegen nyelvként kell elsajátítaniuk, szemben azokkal, akik anyanyelvükként birtokolják. Ez egyszerűs mind az elosztási igazságtalanság morális kérdéskörét is érinti, azaz mindazon esélyegyenlőtlenséget, ami születésünknel

---

* A szerző a Louvaini / Leuveni Katolikus Egyetem és a Firenzei Európai Egyetemi Intézet vendégprofesszora. E-mail: philippe.vanparijs@uclouvain.be

¹ *A tanulmány első angol nyelvű közlése:* Linguistic justice and the territorial imperative. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 13(1), 2010. március, 181–202.

Ez az írás a szerző 2010-ben még készülő könyvének egy fejezete, melyet az Oxford University Press adott ki 2011-ben *Linguistic Justice for Europe and for the World* (Igazságos nyelhasználat Európa és a világ számára) címmel. Néhány ismertnek vélt tézist e könyv más részeiben fejtettem ki vagy igazoltam, melyek forráshelyét a továbbiakban *LJ* rövidítéssel és hozzá a fejezet sorszámával jelzem. Könyvem néhány alaptézisét elsőként ezen tanulmányban vázoltam: Van Parijs, Philippe: Europe's linguistic challenge. *Archives européennes de sociologie*, 45, 2004. 111–152.

Jelen írásom egyes részei egy korábbi tanulmány-gyűjteményben is megjelentek: Van Parijs, Philippe: Grab a territory! Linguistic dignity and English dominance in the European Union. In: Poirier, Johanne et al. (eds.): *Ties that bind: accommodating diversity in Canada and the European Union*. Bern-Berlin-Brussels: Peter Lang, 2008.

fogva más-más értékűnek tartott öröklött készségeinkből adódhat. E dilemmák miatt azonban még sincsen okunk a kelleténél jobban aggódni, mivel a jelenség, amely azokat felveti, egyfajta önkorrekciónak a folyamatot is beindít, vagy legalábbis esélyt kínál a nem angolajkúak kellően leleményes közösségeinek, hogy illető ők maguk is kezdeményezzenek.

Az előnyt – vagyis a kooperatív igazságtalanságot –, amit a közös nyelv az angol anyanyelvűek számára biztosít, ugyanakkor jelentős mértékben ellensúlyozhatja a nem angol ajkúak azon esélye, hogy éppen a domináns nyelv révén ők is hozzáférnek a született angol anyanyelvűek felhalmozta, nem védett vagy csak nehezen védhető értéktartalmakhoz és információkhoz. Az angol ajkúak nyelvi és politikai fölénye – vagyis az elosztási igazságtalanság – pedig mind jobban csökkenhet, sőt, idővel akár a visszájára is fordulhat, ahogy az angol nyelvtanulás egyre többek számára válik hozzáférhetővé, vagy épp afféle célzott és szerény költségű intézkedések révén, mint a filmek szinkronizálásának tilalma és maga az angol nyelvhasználat rohamos térnyerése a köznapi élet különféle színterein.²

Csakhogy azok közül, akik az angol nyelv uralma ellen a legélesebben kikelnek, sokakat egyáltalán nem nyugtatnak meg azon intézkedések, melyek hatékonyan kezelhetnék a nyelvi egyenlőtlenséget, mivel azok, megítélésük szerint, csak még inkább tetézik a kooperatív és elosztási igazságtalanságot egy harmadik, az iménti kettőnél is súlyosabb sérelemmel: az emberi méltóság jogának csorbításával. A hátránycsökkentésnek ugyan hathatós eszköze lehet kiaknázni a világháló kínálta lehetőségeket vagy épp a film-szinkronizálás tilalma által növelni és egyben demokratizálni nyelvi készségeinket, bár az vitathatatlan, hogy végső soron mindkettő csak még inkább fokozza és siettetti az egyetlen világnyelv uralmát az összes többi felett. A legfőbb és legelemibb igazságtalanságot pedig sokan éppen abban érzékelik, amit e nyelvhasználati fölény önkéntelenül kifejez: ahogyan semmibe veszi az általa „uralt” összes többi nyelvet, azok használóit eleve alsóbbrendű, megalázó és sérelmes státuszba sorolva – mindazokat, akiknek önazonossága

---

² A kooperatív és elosztási igazságtalanságról, továbbá ezek kezelésmódjáról lásd a szerző kéziratként hivatkozott, később (2011-ben) az Oxford University Press gondozásában megjelent *Linguistic Justice for Europe and for the world* című könyvének 2. (LJ 2, 50–86.) és 3. (LJ 3, 87–116.) fejezeteit.

szorosan kötődik a nyelvükhöz.³ Hiszen még az esetben is, ha a *lingua franca* átadásában az azt anyanyelvként bírók készséggel próbálnak mások segítségére lenni, ha a második nyelv tanulása világszerte mind szélesebb körben és egyre jobb határfokkal terjed, s a még meglévő nyelvi hátrányokat hatékonyan igyekeznek is orvosolni – mindez nem változtat azon a fájdalmas alaptényen, hogy a domináns nyelv mélyebb rétegeinek az anyanyelvi használókon kívül mások által sosem elérhető magabiztos birtoklása azt eleve kiváltságos helyzetbe hozza minden más nyelvhez képest.

Az emiatt megnyilvánuló sértettség tehát valójában etikai alapú, és nem pusztán a lehetőségek és hatások jobb elosztását célozza, legyenek azok anyagiak vagy más természetűek. Mert hiszen nagyon is meglehet, hogy ha környezete valakit egy alacsonyabbrendűnek ítélt kaszt, osztály avagy származási csoporthoz tartozónak tekint, ez maga is diszkriminációhoz vagy legalábbis olyan mértékű önbizalomhiányhoz vezet, ami eleve csökkenti az illető jóléti és életésélyeit. A lényeg azonban, függetlenül az efféle járulékos hatásoktól, mégis csak abban áll, hogy az igazságosság elve az emberi méltóság egyenlő mértékű és osztatlan respektusát követeli meg.⁴ Ennek fényében a nyelvhasználati igazságtalanság, mint az egyenlőtlen emberi méltóság egy neme, joggal tekinthető olyan alapvető nyelvi jogsérelemnek, melyet mind közül talán a

---

³ Nincs okunk feltételezni, hogy az ember csoportidentitása mindenkor, többnyire vagy akárcsak szorosabban is kötődne a nyelvhez, mint a származáshoz vagy a valláshoz. Ami a nyelvek iránti viszonyunkat sajátosságként megkülönbözteti, az inkább az a késztetés, hogy egyet közülük kiváltságosként okvetlen ki kell emelnünk, ami mai világunk határain átsegíthet (lásd *LJ 1*, 6–49), miközben hasonló privilegizált kötődésre a vallások avagy a származási etnikumok körében, úgy tűnik, nincs szükségünk. (Némileg analóg ezzel, hogy városaink közül egy önálló politikai entitás fővárosaként egyet előszeretettel kiemelünk, noha ez nem egy embercsoporthoz, hanem a helyhez kötődik, amit valamennyi állampolgár a magáénak tudhat, aki csak az adott politikai entitáshoz tartozik.)

⁴ Ez, többek közt, összefügghet Rawls felfogásával, aki különös jelentőséget tulajdonít azon társadalmi intézményeknek, melyek „az egyéni önbecslés szociális bázisául” szolgálnak, függetlenül attól, hogy azok milyen funkciót töltenek be a társadalmi, gazdasági előnyök elosztásában a differenciáló elv érvényesítése közben. Az elosztási igazságosság más elméletei ezt gyakran máshogy ítélik meg. Így még mielőtt a javak elosztásának legalkalmasabb módját érdemben tárgyalnák, szükségét látják leszögezni, hogy a társadalom minden tagját egyenlő jogállás illeti meg, hogy önanonosságuk csorbát nem szenvedhet, és senki sem tekinthető másnál alacsonyabbrendűnek.

legnehezebb orvosolni. E végett bizonyos haszna az eltökélt bírálatoknak és a nyelvi egyenjogúság jelképes deklarátumainak is lehet, habár a praktikus megfontolások ez utóbbiak érvényességi körét mind szűkebbre vonják, miközben az előbbiek sokak szemében csak amolyan sértett, kicsinyes és eleve hatástalan kirohanásoknak tűnnek az angol nyelv feltartóztatathatlan globális térnyerésével szemben.⁵

Van viszont egy harmadik, némelyek szerint jóval több hitelt érdemlő módja is annak, hogy kinyilvánítsuk, s ezzel mindjárt érvényesítsük is az egyenlő méltóság elvét a különféle nyelvek és az azokhoz kötődő identitások körében. Ez pedig abban áll, hogy kapjon esélyt saját szűkebb vagy tágabb „felségterületén” arra, hogy valóban „királynő” lehessen, azaz térben jól körülhatárolva elsőbbséget élvezzen a hozzá kötődő csoportidentitással együtt. E határok közt többé már nem a *lingua franca*, hanem az erre kijelölt nyelv lenne hivatott az elsőrendű kommunikáció szerepét betölteni valamely, politikai közösséget alkotó népesség hivatalos nyelveként. Mindez egyúttal azt is szavatolná, hogy ne mindenkor és mindenütt ugyanazoknak kelljen mások előtt hajlonganiuk. Lehetővé teszi valahány nyelvi közösség számára, hogy a maga kijelölt körén belül elsőbbséget élvezzen, megtörve ezzel egyetlen uralkodó nyelv globális szupremáciáját. Az egyes nyelvek számára kijelölt térségek persze korántsem lesznek egyformák. Némelyik nagyobb lesz a többinél, népesebb, gazdagabb, vonzóbb és változatosabb. Ám akár bőséggel áldott, akár szerény legyen is, minden hivatalosan elismert nyelvnek meglesz a maga territóriuma, ahol az számít a legelsőnek, és ahol a hozzá kötődő önazonosságot is az ennek kijáró tisztelet övezi. Valójában ez a kölcsönösségen és szimmetrián alapuló megoldás az egyedül ígéretes módja a nyelvi igazságosság és általa az egyenlő emberi méltóság érvényesítésének, ami kellőképp korrigálhatja a *lingua franca* elfogadásával járó asszimmetrikus kétnyelvűség globális rendszerét.

---

⁵ E kétféle stratégiáról továbbá a nyelvi igazságtalanságról, mint az emberi méltóság jogsérelméről folytatott vitákról l. még: Van Parijs, 2008. és *LJ* 4.1., 117–120.

A területelvű nyelvhasználati rendszer

Ahhoz, hogy e vázolt stratégia működjék, persze reálisan kell felmérnünk azt is, elvárható-e, hogy az újonnan betelepülők kellő elszánással és alázattal önszántukból elsajátítsák, ha még nem beszélik, az adott terület hivatalos nyelvét. Mindenesetre a mai viszonyok – az erős mobilitás és a *lingua franca* rohamos térnyerése – közepette mindez aligha lehetséges másként, mint aránylag kötött szabályozással bevezetni egy általam „területelvű nyelvhasználati rendszernek” nevezett szisztémát, azaz jogszabályok egy olyan együttesét, amely szűkebbre szabja a helyi közoktatásban és a hivatali kommunikációban használható nyelvek körét. Erre már csak azért is szükség van, mivel ennek hiányában a nyelvválasztás tisztán keresletvezérelt lenne a társasélet minden nyelvi megnyilatkozásában, hamar átvéve a mindenkori többség preferenciáit, melyeket egy küszöbérték kijelöléssel egyedül a rendelkezésre álló források költségudatos használata korlátozna. Ilyenformán a területelvű nyelvhasználati rendszer megvalósítása kizárólag azon múlhat, hogy a „spontán” nyelvválasztást egy adott területen a helyi jogszabályok milyen hatékonyan tudják korlátok közé szorítani.

Azon értelemben, ahogy e kifejezést használni fogom, a területelvű nyelvhasználati rendszer tehát nem egyszerűen csak egy bürokratikus szabályrend, melyet az arra jogosult helyi hatóság állapít meg. Azt, hogy közkölségen mely nyelve(ke)n tanulhatunk és kommunikálhatunk, szóban és írásban a közhivataloktól választ, felvilágosítást vagy szolgáltatást várva, a helyi politikai közösség illetékes rendeletalkotója többé-kevésbé pontosan meghatározza. E tágabb értelemben tehát minden nyelvhasználati rendszer, minden törvény- vagy rendeletalkotás a területi hatáskör elvét testesíti meg, akár csak egyúttal a személyi instanciát is minden olyan esetben, amikor jogokkal ruház fel és kötelezettségeket ír elő számunkra. A területelvű nyelvhasználati rendszer lényege azonban, abban az értelemben, ahogy én használom, nem abban áll, hogy a területileg illetékes hivatal mekkora hatalmat élvez a helyi nyelvhasználat regulálásában, hanem hogy a közügyeket miként szabják át, és igazítják mindazon polgárok nyelvi igényeihez, akik az adott terület határai közt élnek.

Minél inkább korlátozzák egy nyelv jogosultságát a közelebről nem definiált elégséges nyelvhasználói igények hiányára hivatkozva,

annál erőteljesebben érvényesül a helyi territoriális nyelvhasználat szabályrendje, s annál szűkebb tere marad az, úgymond, személyi nyelvhasználói igényeknek, másszóval annak, hogy bármely kommunikációs helyzetben bárki szabadon dönthesse, mely nyelvet kívánja használni.⁶ A mai területelvű nyelvhasználati rendszerek – a szabadság és a magánszféra védelme vagy a hatékonyság érdekében – hajlamosak pusztán a kényszerítő szabályozásra szorítkozni, így az állam szervezte és finanszírozta, általánosan: az állam által törvényesnek elismert oktatás és a nyilvános szféra nyelvhasználatára. Ez utóbbi rendszerint magában foglalja a közigazgatás belső munkanyelvét és az ügyfelekkel folytatandó kommunikáció mikéntjét, a bíróságok, a média és a hivatalos hirdetések követendő nyelvhasználatát, sőt, olykor a kereskedelmi reklámok és a nagyobb magáncégek előírási üzleti vagy jogi formuláit is, és persze a törvényhozás, a választások, a helyi, regionális vagy országos testületek nyelvét szabályzó rendelkezéseket.⁷

Minden ilyen esetben a területelvű nyelvhasználati rendszer kényszerítő szabályrendje lép interakcióba a valószínűségezőkeny

---

⁶ E gyakran félrevezetően használt distinkciónál l. Réaume, Denise G.: Beyond personality: the territorial and personal principles of language policy reconsidered. In: Kymlicka, Will – Patten, Alan (eds.): *Language rights and political theory*. Oxford: Oxford University Press, 2003. 271–295. és Patten, Alan: What Kind of Bilingualism? In: Kymlicka, Will – Patten, Alan (eds.): *Language rights and political theory*. Oxford: Oxford University Press, 2003. 296–321. A személyi elv korlátozó szempontú interpretációját alább a 4. részben tárgyalom.

⁷ Példaként álljon itt a területelvű nyelvhasználati rendszer szlovén változata, mint azt a ljubjanai parlament „A szlovén nyelv nyilvános használatáról” rendelkező, 2004. évi törvénye szabályozza: „A törvény elrendeli, hogy nyilvános fórumokon szóban és írásban kizárólag a szlovén nyelv használandó. [...] Egyben előírja, hogy minden állami testület, önkormányzat, közhivatal, állami vállalat és politikai párt neve kötelezően szlovén nyelvű legyen. Kizárólag a szlovén nyelv használandó a közérdekű felhívások, hirdetések, konferenciák, sajtótájékoztatók, valamint az újságcikkek használati utasításában is. A szlovén vállalatok valamennyi szerződése szlovén nyelven írandó, jogilag érvényesnek csakis az ilyen szöveg tekintendő. Ezen kívül a magánjog hatálya alá eső minden vállalat és magánszemély köteles ügyfeleivel szlovénul tárgyalni, és bármely munkakörben, amely kommunikációt igényel, csakis olyan személyek alkalmazhatók, akik a szlovén nyelv kellő ismeretével rendelkeznek.” Kodolja, Zdenko – Krivic, M.: *Language rights in education in Slovenia. Education, law and language rights*. Antwerp: European Association for Education, Law and Policy. 2007. 1–17. 9.

tanulás és a maxi-min kommunikáció⁸ spontán reakcióival, melyek máskülönben maguk határoznák meg a teljes nyelvi közlésrendszer dinamikáját. A valószínűségérzékeny tanulás (probability-sensitive learning) azon a felismerésen alapul, hogy az, ami egy nyelv elsajátításának ütemét, színvonalát a leginkább meghatározza annak a valószínűsége, amivel arra készülünk, hogy egy bizonyos nyelvre szükségünk lehet, méghozzá motivációs ellenérveit éppúgy számításba véve (a befektetés kezdetben bizvást meghaladja majd a várható nyereséget), mint további lehetőségeinket (a mi „nyelvtanárunk” tehát majd a beszédpartnereink és a tévécsatornák lesznek). A maxi-min kommunikáció ugyanakkor arra a tapasztalatra alapoz, hogy egy többnyelvű társaságban a közösen választott nyelv a többség által jól beszélt helyett rendre inkább az lesz, amit még a legrosszabbul értő beszédpartner is minden más nyelvhez képest a legjobban ismer.⁹ A területelvű nyelvhasználati rendszer a közoktatásban rendszerint a helyi nyelvet teszi kötelezővé, még ha a valószínűségérzékeny szülők jobb szeretnék is, ha gyermekeik egy másik nyelven tanulnának. Ugyanígy előírja, hogy a közigazgatási és bírósági eljárások kizárólag a helyi hivatalos nyelven folytathatók le, még azon esetekben is, amikor nyilvánvalóan nem ez az érintettek maxi-min nyelve, és egymás megértésében egy közösen választott másik nyelv jobb szolgálatot tenne. Ennek hatására a helyi nyelvet mind többen és egyre alaposabban fogják elsajátítani, mint tették volna, ha valószínűségérzékeny tanulásukat nem korlátozzák, miáltal a helyi nyelv gyakrabban lesz a beszédhelyzetek közösen választott maxi-min nyelve is. Ilyenformán a helyi nyelven mind több kommunikáció folyik majd a korábbiakhoz képest, amikor még a maxi-min interakcióknak szabad folyást engedtek, ami a helyi nyelv elterjedésének további ösztönzést és még több esélyt ad. Következésképp azon elvárás, hogy a területelvű nyelvhasználati rendszer kényszerítő szabályrendje a magánszférára ne terjedjen ki, végül is nem teljesül, hiszen járulékos hatása alól még az sem mentesülhet. Hiszen az, hogy az iskolákban s a nyilvános szférában

---

⁸ A 'maxi-min' nyelv egy többnyelvű társaság beszédhelyzetében az a választott közös nyelv, melyet a csoport azon tagja, aki a többiekhez képest azt a legkevésbé bírja, minden más nyelvnél jobban ismer – *a szerk.*

⁹ E kettős mechanizmus és esetenként robbanásszerű interakciójuk további elemző leírását lásd: *LJ* 1. 6–49.

mely nyelvet használják, nyilván messzemenően hatással lesz az érintett közösség nyelvi készségeire és a maxi-min elven vezérelt spontán nyelvválasztásokra még a magánérintkezések bármely korlátozástól mentes, szabad gyakorlása esetében is.

A területelvű nyelvhasználati rendszer alapesetben országoként csak egyetlen nyelvet engedélyez a kommunikáció minden, központi szabályozás alá eső területén. Gyakran viszont egyazon ország különböző térségeiben más-más nyelv számít hivatalosnak. Néhány esetben pedig egy országnak vagy országrésznek egynél több hivatalosan elismert nyelve van (elég csak Luxemburgra vagy Katalóniára gondolnunk).

Az új nemzetállamok által gyakorta átgondolatlanul alkalmazott nyelvhasználati területi elv sok feszültséget okozott már a bevezetésekor, majd utóbb a módosításaikor is – Norvégiától Bangladesig, Lettországtól Kelet-Timorig. Jóllehet kezdetről fogva gond nélkül adott volt mintaként a többnyelvű, erősen decentralizált Svájci Államszövetségben, és utóbb az elnyomott nyelvi közösségek makacs ellenállása nyomán más többnyelvű államokban is bevezették, így Belgiumban 1932-ben (számos rejtett, később robbanó töltettel) avagy Kanadában 1975-ben (a hírhedt „101-es” québeci törvénnyel). Ahogy a demokrácia mindinkább terjed és fejlődik világszerte, főként azon államok jó részében, melyek jelentős arányban többnyelvűek, a területelvű nyelvhasználati rendszer jelentősége is egyre nő – és mély meggyőződésem, hogy a jövőben még inkább elengedhetetlen lesz tovább fejlődnie.

Ahol a helyi nyelv elég erős ahhoz, hogy a bevándorlók jó részét annak önkéntes elsajátítására bírja, ott kényszer helyett a nyelvhasználati területi elv is inkább csak afféle rásegítésnek hat, ami arra szolgál, hogy a spontán nyelvi interakciókat megerősítse, és egy felzárkóztató tanulási fázis után az új nyelvi készségek megszilárdítását a továbbiakban már a maxi-min kommunikációra bízva. Ám ott, ahol nem ez a helyzet, ahol a spontán tanulási kedv hiányzik, a nyelvhasználat területi elvét is jól érzékelhető kényszerrel kell megtámogatni, többé-kevésbé láthatóan, hatékonyan, s akár a bevándorló és a helyi népesség egy részének makacs ellenállásával szemben is.

„Laponce törvénye” és a túlélés elve

Gondos tervezéssel a területelvű nyelvhasználati rendszer éppoly szükséges, mint elégséges eszköz ahhoz, hogy egy helyi nyelv általános kompetenciájának kellő színvonalát legitim módon és hosszútávon fenntartsa, betöltve ezzel egyszersmind a helyi politikai közösség hivatalos nyelvének legfőbb funkcióját is. Másrészt szükséges és alighanem minden másnál hatékonyabb módja ez annak is, hogy biztosítsa valamennyi olyan nép avagy népesség egyenlő méltóságát, melynek önazonossága egy adott nyelv használatához erős szálakkal kötődik. Ez a legfőbb érvem a nyelvhasználati területelvűséget illetően. Alább az ellenérveket is sorra veszem majd, de előtte még néhány további nyomós indokot szeretnék felhozni, melyek, úgy vélem, néhány esetben tovább növelik e legfőbb argumentum meggyőző erejét.

Közülük az első, hogy az „egyenlő méltóságban megélt igazságosság” érzete a területelvű nyelvhasználati rendszerekben tovább erősödhet, amint a nyelvi közösségek belátják, és bíznak is abban, hogy mások is akceptálni fogják: egy nagy mobilitású, intenzíven kommunikáló közegben csakis a szabályozott területi nyelvhasználat óvhatja meg a növekvő eróziótól azt a nyelvet, amelynek nincs kellő kényszerítő ereje ehhez. Ez a járulékos érv nem holmi holisztikus elven alapul, fennköltlen deklarálva, hogy valahány nyelvnek joga van a túlélésre, vagy legalábbis annak esélyeire. Még csak nem is annak argumentuma, hogy meg kell óvni a szociokulturális örökséget, amit a közösség anyanyelve őriz ama források egyikeként, melyek a méltó és értelmes életet a számára lehetővé teszik. Mindössze azt állítja, hogy az egyenlő méltóságon alapuló területelvű nyelvi rendszer attól fogva önmegerősítő hatású lesz, mihelyt a használói felismerik: ez az egyedül hatékony, elfogadható módja, hogy megelőzzék anyanyelvük kihalását, amelyhez önazonosságuk kötődik. Ám ennek kellő megértéséhez tisztában kell lennünk azzal is, hogy a nyelvek túlélését leginkább két, alapjaiban különböző mechanizmus fenyegeti.

Közülük az első: a felülről lefelé ható. Ebben a legfőbb politikai autoritás szánt szándékkal erőlteti a nemzeti nyelv használatát a helyi idiómák rovására, főként a kötelező iskoláztatás és sorkatonaság hagyományos eszközeivel. Amint egy fogadóországban az egyének és családok nemzetközi migrációja nagyobb hullámot ér el, a kötelező

nemzeti tannyelvű oktatás rutinszerűen párosul a bevándorlók és utódaik nyelvének megbélyegzésével a mielőbbi teljes asszimiláció kikényszerítése érdekében. Ilyenformán ugyanaz a folyamat éppúgy sújtja a tájnyelvek használóit és a nemzeti kisebbségeket, akiknek anyanyelve eltér az illető állam határai közt kötelező hivatalos nyelvtől, mint a bevándorlás nyomán kialakult újabb, beolvasztandó etnikai közösségeket. Mindkét esetre találoan illik Gellner metaforája,¹⁰ mely szerint mindez úgy fest, mintha a nyelvi térképet valaki makacsul át akarná színezni – s az új meg új foltok feltünésével ezt még több elszánással teszi –, minek eredményeképp egy rusztikus hatású, tarka-barka Kokoschka-tájképből mindinkább egy lágyan összemosott felületeket éles kontúrokkal körülhatároló Modigliani-portré lesz.

Ez a Gellner-típusú, felülről lefelé ható, államvezérelt mechanizmus azonban nem az egyetlen módja, hogy a gyengébb nyelveket az erősebbek mindinkább felváltsák a posztagrárius, sűrűn kommunikáló és nagy mobilitású térségekben. Létezik emellett egy alulról fölfelé ható, népinek mondható mechanizmus is, a „modiglianizáció” afféle enyhébb változata, melynek hatáselvét *Laponce törvényeként* magam így tudnám összegezni: „minél szelídebbek az emberek, annál ridegebb lesz a nyelvük”.¹¹

Korábban két nyelv nem ritkán akár századokig megfért egymás mellett úgy, hogy használóik alig vagy egyáltalán nem érintkeztek. Ám amint az idegenajkúak egymással szót váltottak, kereskedtek vagy vállvetve együtt dolgoztak, udvarlásba és közös utódaik nevelésébe fogtak, a gyöngébb nyelvet lassan, de kíméletlenül mind jobban kiszorította a másik, amit az emberek, mivel nagyobb presztízse volt és többen beszéltek, szívesebben választottak.¹² Ez a makroszkópikus folyamatleírás pedig voltaképp nem más, mint a korábban vázolt két

¹⁰ Gellner, Ernst: *Nations and nationalism*. Oxford: Blackwell, 1983. 139-140.

¹¹ A kifejezés az enyém, de a folyamat érzékletes leírását Jean Laponce műveiben találni, l. Laponce, Jean: *Langue et territoire*. Québec: Presses universitaires de Laval. Translation: *Languages and their territories*. Toronto: University of Toronto Press, 1984.; Laponce, Jean: The case for ethnic federalism in multilingual societies: Canada's regional imperative. *Regional Politics and Policy*, 1993. 1. 23-43. és Laponce, Jean: *Loi de Babel, et autres régularités des rapports entre langue et politique*. Québec: Presses de l'Université Laval, 2006.

¹² Lásd például a kanadai (angol-francia) vegyes házasságban élő párok preferált nyelvhasználatáról készült felmérés statisztikai adatait: Laponce, 1993. 34-35.

mikromechanizmus: a valószínűségérzékeny tanulás és a maxi-min nyelvhasználat felnagyított változata.

A felülről alulra és az alulról fölfelé ható mechanizmus igen gyakran együtt és egyszerre érvényesül, egymást erősítve. Más esetekben a Laponce-féle mechanizmus már-már vegyítiszta formája is megfigyelhető, ahogy például Québecben 1975-ben, Flandriában 1898 és 1932 között vagy Brüsszelben egészen napjainkig. Mindeme térségekben és időszakokban a hivatalosan deklarált kétnyelvűség lett volna hivatott ellensúlyozni a Gellner-féle mechanizmust, ám hiába: a domináns nyelv – Kanadában az angol, Belgiumban a francia – azóta is tovább terjed a gyengébb rovására a nyelvváltók növekvő arányaival mind az őshonos, mind a bevándorló lakosság körében.¹³ Minthogy a nyelv az emberi kommunikáció legfőbb gyakorlati eszköze, a gyöngébb így eleve sebezhetőbb, ami szerencsére nem terjed ki a kultúra más összetevőire, például a vallási élet vagy a főzési szokások körére. Az, hogy az erősebb nyelv milyen gyorsan tudja elhódítani a másik pozícióit, igen változó lehet, és számos tényezőkön múlhat – így a bevándorlás mértékén, az urbanizáció fejlettségi fokán, a lakóhelyi és iskolai szegregáció nagyságán és így tovább. Ám amikor az érintett nyelvi közösségek ráébrednek, hogy a *laissez-faire* módszer menthetetlenül a gyöngébb nyelv növekvő erőzójával jár, mindazok, akik a magukénak érzik, bizonytalannal megalázónak, igazságtalannak s az emberi méltósággal össze nem egyeztethetőnek fogják találni, hogy e kiszámítható végű nyelvi agóniát nincs joguk semmilyen hathatós eszközzel elkerülni.

---

¹³ Montreal rohamos nyelvi elangolosodása (*nota bene* a bevándorlás és a frankofón katolikusok nagyobb születési aránya ellenére!), akárcsak Brüsszel és majd' minden flamand nagyváros elfranciásodása újabb lendületet adhat a területelvű nyelvhasználati rendszer követelésének, ami jóval nagyobb eséllyel szerezhetne érvényt a két nyelv és használóik egyenlő méltóságának a kétnyelvűség pusztán formális deklarálásánál vagy a jelenlegi kettős államnnyelvnél. L. Montréalról: Levine, Marc V.: *The reconquest of Montreal: language policy and social change in a bilingual city*. Philadelphia: Temple University Press, 1990. és Brüsszelről Nelde, Peter H. – Darquennes, Jeroen.: *Sprachwechsel in der Großstadt – eine Brüsseler Perspektive*. In: Born, Joachim (ed.): *Mehrsprachigkeit in der Romania*. Wien: Praesens, 2001. 91–104. 94–96.

Túlélni – saját terület nélkül?

E folyamat kellő ítélőképességű megfigyelői szerint, amelyen Jean Laponce is, efféle hathatós eszközként csakis a területelvű nyelvhasználati rendszer szolgálhat.¹⁴ De vajon tényleg nincs más alternatíva? Hiszen, ha az emberek nem akarják, hogy a nyelvük kivesszen, ez jórészt rajtuk áll: egyszerűen csak használniuk kellene. Ámde két egymást támogató sajátos hatáseleme a folyamatnak, mely végül a gyengébb nyelv kiveszéséhez vezet, e voluntarista alternatívát eleve megfosztja érvényesítése reális lehetőségétől.

Kezdjük a kollektív cselekvés alapproblémáival, melyek a szabad nyelv választás esélyét szűkítik mind az oktatásban, mind a nyilvános szférában. Vegyük elsőnek az oktatás ügyét. A szülők egy nap rájönnek, hogy abban az esetben, ha gyermekeiket valamennyien domináns tannyelvű iskolába járatják, saját anyanyelvük idővel felmorzsolódik és kihal, aminek elejét akarják venni. Ha viszont nem a domináns nyelvű iskolát választják, nyelvük nem fog eltűnni, s ekként minden családnak az lesz az érdeke, hogy gyermekeit a saját nyelvén oktató iskolába járassa. Ha ellenben némelyek a sorból kiállva mégis másként döntenek, attól fogva minden család úgy vélheti, az ő egyéni döntésén már semmi sem múlhat, s utóvégre egyéni döntésük alapján akár valamennyien a domináns tannyelvű iskolába fogják gyermekeiket átíratni. Vagy vegyük a nyilvános szférát, például azon üzlettulajdonosok esetét, akiknek ügyfelei között jelentős számú, a helyitől eltérő domináns nyelvet beszélő vevő akad. Ezúttal is az lesz az eredmény, hogy – vetélytársai a piacon akár kitaranak a voluntarista gyakorlat mellett, akár nem, anyanyelvük védelmében a spontán maxi-min szabálytól eltérve – végül minden tulajdonos önérdéke azt diktálja majd, hogy a teljes ügyfélkörét megtartsa, azaz domináns nyelvű vevőit, ha kell, azok anyanyelvén is kiszolgálja. Így

---

¹⁴ Ugyanerről svájci kontextusban I. Papaux, Alexandre: *Droit des langues en Suisse: Etat des lieux. Revue suisse de science politique*, 1997. 3. 131–134. 133: „Elengedhetetlenül szükséges rögzíteni valamennyi nyelv használatának területi határait s egyben hatékony védelmet nyújtani az autochton nyelvi közösségeknek, akár fenyegetik őket, akár nem hagyományos szörvényaikkban. A nemzeti nyelvek fennmaradását ugyanis elképzelhetetlen más módon szavatolni, mint úgy, hogy kizárólagos nyelvhasználati területi jogot biztosítunk mindegyiknek.”

tehát az, hogy az egyéni érdekkövetés meghiúsítsa egy adott nyelvi közösség amúgy minden tagja által kívánatosnak vélt közös céljának elérését, valójában sziszifuszi és kilátástalan állandó informális mozgósítást igényel. A célirányos jogi szabályozás pedig ehhez képest akár az oktatásban, akár a nyilvános szférában jóval hatékonyabb eszköz, mint egymás terhes és állandó megfigyelése, eseti és kölcsönös szankcionálása, ami nélkül tartósan egyetlen voluntarista kollektív alternatíva sem valósítható meg.

Másrészt és talán még több nyomatékkal itt kell emlékeznünk újra a Laponce-szabályra, amely szerint minél szelídebbek az emberek, annál könyörtelenebb lesz a nyelv, amely őket megkaparintja. Azok, akik a gyengébb nyelvet beszélik anyanyelvükként, annak érdekében, hogy leépülését némiképp gátolják, hajlamosak kizárólag azon megszólalni, és úgy tenni, mintha mitsem értenének abból, ami informális beszédhelyzetekben a maxi-min nyelvválasztás elvén a domináns nyelven – mint a folyékony és kölcsönösen érthető kommunikáció legkevésbé problematikus nyelven – elhangzik. A konok ragaszkodás a saját nyelv efféle kizárólagos és emiatt rigidnek ható használatához, óhatatlanul feszült és ellenséges légkört teremt a kétféle nyelvi közösség tagjai közti kommunikációban. Ezzel szemben a területelvű kényszerítő nyelhasználati szabályok, még ha nem is tökéletesek, anélkül, hogy maradéktalanul felszámolnák, képesek jelentősen oldani e feszültséget, mivel minden ilyen esetben jóval kevésbé „támadó”, „durva”, „szektás”, „barátságtalan” vagy „undokul kicsinyes” azt mondani: „Bocsánat, tudom, hogy önnek kellemetlen, de a törvény itt sajnos nem engedi az Ön által beszélt nyelvet az iskolákban, a tájékoztatásban és a szolgáltatások körében használni.” – mondjuk, ehhez képest: „Sajnálom, de akkor sem vagyok hajlandó végighallgatni és a maga nyelven akár egy szót is szólni, ami maga számára nyilván jóval előnyösebb volna, ha ettől az égvilágon semmi sem tart vissza, csak egyedül saját rosszindulatom.”

Am még ha el is ismerjük, hogy a voluntarizmus nem kínál valódi alternatívát s emiatt szükség van bizonyos kényszerítő erejű nyelvhaználtati szabályrendre az oktatásban és a nyilvános szférában, ebből még nem feltétlen következik, hogy ez a szabályrend csakis a területelvű nyelvhaználtati rendszer lehet. A gyengébb nyelv védelmét szolgálni hivatott nyelvi korlátozás elvben kétféle: egy adott térségben mindenkire egyformán kötelező – ilyen a területelvű nyelvhaználtati rendszer –, vagy térhez nem kötötten személyre szóló.

Ez utóbbit szokás személyi elvű nyelvhasználati rendszernek is nevezni, a kifejezés ezúttal inkább kényszerítő, mint – a második részben már kifejtett – jogalanyi értelmében; eszerint egy bizonyos anyanyelv valamennyi használója köteles ezen a nyelven tanulni és kommunikálni a beszédhelyzetek egy meghatározott körében, bárhol éljen is, ahol e szabályrend érvényben van. Ez utóbbi típust kevésbé gyakran alkalmazzák, mint az elsőt. Leginkább még a héber, latin vagy arab liturgikus nyelvhasználat áll hozzá a legközelebb, vagy az a rendelet, amely kötelezte mindazon québeci szülőket, akik nem angol tannyelvű iskolába jártak, hogy gyermeküket francia tannyelvű elemi iskolába írássák, vagy az 1970-es években rövid ideig érvényben lévő hasonló brüsszeli rendelet, amely a holland iskolákban végzett szülőknél kötelezően előírta, hogy gyermekeiket holland tannyelvű középiskolákba adják.

Hogy e kétféle szabályrend közül melyik szavatolja inkább a veszélyeztetett nyelv túlélését, ez egyrészt azon múlik, hogy a térség hagyományos vagy őslakosságának nyelvvesztése mennyire előrehaladott, másrészt azon, hogy az érintett népesség mennyire tartja fontosnak a vele azonos nyelvet használó utódok nemzését – vagy vehetett inkább az etnikailag vegyes házasságot preferálja. Az előbbi válasszlehetőség mindenesetre egy sor jelentős előnnyel jár az utóbbihoz képest, melyet az efféle térségek nagyszámú örökbefogadása is igazolni látszik. Először is amiatt, mert az előbbi változat kevésbé kényszerítő jellegű; lakhelyét ki-ki tetszés szerint megváltoztathatja, még ha az anyanyelvét nem is. Másodsor, ez a szabályrend jóval könnyebben bevezethető épp az alapvető intézményi szolgáltatások (közoktatás, közigazgatás, igazságszolgáltatás stb.) erős helyhez kötöttsége miatt. A harmadik ok némiképp összetett, bár adott esetben a két előbbiél is döntőbb lehet. Ahhoz, hogy jelentőségét megértsük, itt kell emlékeztetni újra a területelvű nyelvhasználati rendszer bevezetésének fő céljára. Ez ugyanis nem abban áll, hogy egy veszélyeztetett nyelv túlélését biztosítsa, hanem hogy szavatolja a hozzá kötődő önazonosságtudat másokéval egyenlő méltóságát. Ehhez pedig nem elég pusztán a nyelv túlélését biztosítani. Egyben lehetővé kell tenni e nyelv legfelső szintű elismerését is anyanyelvi használói hivatalos nyelveként, akik ilyenformán egy politikai közösséget alkotnak. Első látásra úgy tűnhet, ezt a célt a hatalommegosztás elvén mind a területtől független, mind a területiális nyelvhasználói rendszerek egyaránt

képesek elérni. Csakhogy ez nem így van, s annak okait, hogy miért nem, szintén érdemes közelebbről szemügyre venni.

A nem területi elvű nyelvhasználati föderalizmusra 1918-ban a jeles osztrák szociáldemokrata politikai gondolkodó és államférfi, Karl Renner tett javaslatot, aki elsőként látott komolyan hozzá, hogy módszeresen végiggondolja, miként is működhet a modern demokrácia egy soknyelvű közegben. Kimunkált javaslatlatterve szerint az Osztrák-Magyar Monarchia valahány nemzetét – a németeket, cseheket, lengyeleket, magyarokat, szlovéneket, szlovákokat, horvátokat és olaszokat – egyaránt megillette volna az önálló törvényhozás, teljes autonómiát élvezhettek volna a kulturális, oktatási és részben a szociálpolitikai ügyeik vitelében, a közös megfontolást igénylő kérdésekben pedig e társnemzetek delegáltjai egyeztető tárgyalásokon jutottak volna döntésre. Az Osztrák-Magyar Monarchia nem sokkal Renner könyve megjelenése után felbomlott, így e tervet megvalósítására már nem kerülhetett sor abban az államkeretben, amely számára eredetileg készült. Másutt viszont később annál nagyobb sikerrel vezettek be hasonló nem területi elvű föderalista rendszereket, így például Észtorszámban 1925-ben, Cipruson 1960-ban vagy éppen Dél-Afrikában 1984-ben.

Mindez aligha meglepő, hiszen a területelvű föderalizmusnak két közismert lényegi fogyatékosága van, melyet nemigen képes meghaladni. Az egyik, hogy erősen hasonlít a fajvédő apartheid rezsiméhez (legalábbis ott, ahol a nyelvi megoszlás egyben jól tükrözi a vagyoni egyenlőtlenséget), amennyiben ugyanazon helyeken teremt életfeltételeket nagyban eltérő színvonalú szolgáltatásokkal embereknek, pusztán egyetlen ismérv: az anyanyelvük alapján, ami a vakszerencse egy nemeként aligha nyom kevesebbet a latba, mint hogy ki milyen rasszba születik. A jogi egyenlőtlenségnek ugyanakkor más-más helyeken élve közel sincs olyan szegényteljes és megalázó hatása. A területelvű föderalizmus másik fogyatékosága abból ered, hogy egy politikai közösség átfogó és koherens működése megspórolhatatlanul tág teret követel magának. Van ugyanis egy mély belső feszültség minden olyan felállásban, melyben eltérő politikai közösségek saját terveiket előbb külön-külön dolgozzák ki és vitatják meg, majd kénytelenek azokat még végnélküli közös üléseken (szigorúan elválasztva!) egymással is egyeztetni pusztán azért, mert történetesen egyazon területen kell osztozniuk. A nem területi

elvű politikai közösségek ettől a kényszertől legalábbis nagyban mentesülnek.

Következésképp, ha Laponce törvényét valamiképpen ellensúlyoznunk kell, erősen ajánlott, hogy inkább a területelvű jogi szabályozást válasszuk a személyreszabott helyett. Nem pusztán azért, mert az kevésbé korlátozó és könnyebben érvényesíthető ez utóbbinál, hanem azért is, mert sokkal inkább lehetővé teszi minden védett nyelv számára, hogy hosszú távon a politikai akaratnyilvánítás nyelveként működjenek, s ezzel egyúttal szavatolja az ehhez elengedhetetlen emberi méltóság jogát is.

Laitin elmélete a „föld fiairól” és a megbékítés érve

Egy bizonyos mértékű nyelvi szimmetria fenntartásán s a gyengébb nyelv eróziójának megelőzésén túl – melyek szorosan hozzátartoznak az egyenlő méltóság jegyében érvényesítendő nyelvi igazságossághoz – a területelvű nyelvhasználati rendszerek jogosultságát további érvként nem egyszer azzal is megtámogatják, hogy az elősegítheti az interetnikus konfliktusok pacifikációját.¹⁵ Ezen érv mérlegeléséhez érdemes megfontolnunk Fearon és Laitin az ezredfordulón publikált könyvének¹⁶ azon állítását, hogy az elmúlt évtizedek legtöbb polgári erőszakcselekményét a „föld fiai”, azaz egyes térségek régebb óta megtelepült „öslakói” követték el, akik úgy érezték, hogy az ugyanazon állam más részeiből spontán módon vagy szervezeten egy, az ő lakóhelyükre beköltöző másik etnikai csoport tagjai megtámadták őket, anélkül, hogy bármiképp alkalmazkodni próbáltak volna a helyi viszonyokhoz, és kiváltképp sérelmesen: akár a legesekélyebb erőfeszítést is tették volna a helyi nyelv elsajátítására. Az öslakosság abban az esetben, ha a bevándorlók velük szemben létszámfőlénybe kerültek – vagy akár csak úgy érezték, fennáll a veszélye, hogy ez bekövetkezzék – jogi eszközük nem lévén ahhoz, hogy ennek elejét vegyék, jogos érdekeik megvédésének egyetlen

---

¹⁵ A három legrégebbi többnyelvű demokráciát egybevetve gyakran felvetik, hogy Svájc nagyobb nyelvi toleranciájának titka Belgiumhoz és Kanadához viszonyítva alighanem abban áll, hogy Helvéciában a területelvű nyelvhasználati rendszert már századokkal korábban bevezették, és Genfét sosem próbálták meg germanizálni, ahogyan nyelvében Brüsszelt elfranciasítani, Montrealt elangolosítani igyekeztek.

¹⁶ Fearon, James D. – Laitin, David: *Sons of the soil: immigrants and the State*. Stanford University: Dep. of Political Science, 2000.

módját végül már csak az erőszakban látták. Számos közismert interetnikus konfliktus – Ulstertől Palesztináig, Kelet-Timortól Koszovóig – ezt a baljós alapmintát követi többé-kevésbé hasonlóan nyílt és tömeges erőszakkal, és az interetnikus viszályok drámai eszkalálódásával. Ugyanakkor a szemben álló felek megbékítését egy határozott és egyértelmű területelvű nyelvhasználati rendszer várhatóan sokban elősegítheti, feltéve persze, hogy az erőviszonyok még nem tolódtak el oly végletesen, hogy a „föld fiait” spontán mód behódoltak a „betolakodó” többségnek, anyanyelvüket feladva és a „hódítókét” átvéve, alávetettségük hangsúlyos jeleként ezzel is megerősítve nyelvi alacsonyabbrendűségüket.

David Laitin egy újabb önálló írásában¹⁷ ugyanakkor jelentős összefüggést mutatott ki egyfelől a nyelvi jogok intézményesítése – legalábbis azoké, melyek valamiképp a területiséghez kötődnek –, másfelől az interetnikus erőszakcselekmények között. Ez elsősre úgy hangozhat, mintha a területelvű nyelvhasználati rendszer melletti iménti érveinek cáfolata volna – holott nem az. Laitin értelmezésében ugyanis az összefüggés nem abban áll, hogy a nyelvi jogok intézményesítése interetnikus erőszakhoz vezetne, hanem mindössze abban, hogy valójában mindkettő a gyenge államiság tanújele és következménye. Ekként a szerző konklúziója nagyon is egybevág azzal a nézettel, mely szerint a nyelvi jogok (bizonyos jótékony hatású) koncessziója mérséklően hathat az interetnikus konfliktusokra, melyek éppoly szoros hatásvetel mutatnak egymással, mint – tisztesség ne essék szólván – a nátha és annak (jótékony hatású) gyógyszere, ami az irritációt enyhítve idővel a gyulladásozó góccokat feloldja. Ráadásul éppen Laitin „föld fiait” elméletének fényében nagyon is indokolt különbséget tennünk a „területi” és a „személyi” nyelvhasználati jogosítványok között, mivel e kettő közül csupán az előbbtől remélhető, hogy az ellentéteket csillapítani fogja, míg az utóbbtól inkább az ellentétes hatás várható.

Így az az állítás, mely szerint a területelvű nyelvhasználati rendszer enyhíteni képes az interetnikus konfliktusokat, nagyon is meggyőzőnek hat. Ráadásul, ezzel összhangban az egyenlő méltóság alapelvét is megerősíti. Bár azért nem árt csinján bannunk ez utóbbi

---

¹⁷ Laitin, David D.: Language policy and civil war. In: Van Parijs, Phillipe (ed.): *Cultural diversity versus economic solidarity*. Brussels: De Boeck Université, 2004. 171–188.

összekapcsolással. Először is azért, mert Laitin adatbázisa és elemzése azt sugallja, hogy az etnikai konfliktusok megelőzésének legbiztosabb módja az állam nyelvhasználati jogosítványok nélküli megerősítése. Ámde még ha el is tekintünk attól, hogy az érintett országok esetében ez aligha valós alternatíva, tudjuk jól, hogy ami a békének kedvez, nem feltétlenül kedvez az igazságos békének. Területelvű nyelvhasználati rendszerre pedig épp azért van szükségünk, mert az oly módon képes a tartós békét szavatolni, hogy az összhangban áll az egyenlő méltóságként érvényesített igazságossággal. Erre pedig kiváltképp éles fényt vet az a tény, hogy a „föld fiaiból” épp az amiatti elkeseredés vált ki leggyakrabban erőszakot, hogy magukat rendre megalázva érzik az arrogáns beköltözők által, akik nyelvüket és kultúrájukat semmibe veszik.

El kell ismernünk azt is persze, hogy az újonnan betelepült idegenajkúakkal szembeni ellenségesség oka esetenként más is lehet, mint az, hogy emberi méltóságában valaki sértve érzi magát. Hisz ez utóbbit is többnyire alighanem az a félelem váltja ki, hogy a megélhetésért, lakhatásért és egyes szolgáltatásokért a helybeliek a korábbinál keményebb versenyhelyzetben kell helytálljanak, avagy, hogy úgy érzik: hagyományos közösségi életük mindinkább elsorvad. Jean Laponce imént hivatkozott 2004-es publikációjában külön is kiemeli a negatív kívülállás sajátos helyzetét, amely egy hagyományos közösségben akkor áll elő, ha az őslakosokat egyre több olyan új betelepülő váltja fel, akik nem képesek vagy nem akarják a helyi nyelvet megtanulni. Ez a negatív kívülállás pedig kiváltképp súlyos terhet ró mindazon helybelire, aki nem bír kellő kommunikációs készségekkel ahhoz, hogy szót értsen a tőle kulturálisan erősen különböző idegenajkú betelepülőkkel. Hisz ez esetben minden olyan spontán információcsere, amire a helyiek azelőtt szomszédaikkal rutinszerűen hagyatkozhattak – egymás javainak szemmel tartásától a kiskorúak kölcsönös felügyeletén át az idősek orvoshoz kíséréséig –, ha nem is ellehetetlenül, jóval nehezebb lesz kellő bizalom és közös nyelv híján. Egy hatékony területelvű nyelvhasználati szabályozás sokféleképp enyhíthet ezen, akár az idegen inváziót mérséklő közvetett hatásával, akár a régi és új lakók kölcsönös bizalmát és nyelvtanulását elősegítve, ahogy reális túlélő esélyt kínál a jövőre nézve azzal is, hogy kezdetben az őshonosok helyett inkább az újonnan érkezőknek kell alkalmazkodniuk, miáltal a helyiek, legalábbis egy időre, némi védettséget és előnyt élveznek.

Mindezen eszközzel a nyelvhasználat területelvű szabályozása képes megállítani a folyamatot, ami kezeletlenül csak növekvő elkeseredéshez és erőszakhoz – sőt, súlyosabb esetekben bevándorlóellenes etnikai zavargásokhoz – vezethet, megnyugtatóan azokat, akik az idegen áradattól a leginkább rettegnék. Ennek módszertanában nyilván éppúgy támaszkodni kell a pacifikáció, mint a területelvű nyelvi szabályozás eszköztárára. Az erőszak forrása azonban nem minden esetben, vagy legalábbis nem mindig elsődlegesen az igazságtalanságban és az emberi méltóság jogsérelmében keresendő. Az indíték olykor akár egy kiváltságos helyzet megszűnésétől való félelem is lehet, amit a hátrányosabb helyzetű idegenajkú vetélytársak váratlan feltűnése vált ki. Ám a területelvű nyelvhasználati rendszer még ebben az esetben is védhető azzal, hogy az az igazságosság – az egyenlő méltóság igazságossága – jegyében kíván békét teremteni, a korábban vázolt szimmetria és elosztásbeli igazságosság eszközeivel, melyek a hatékony területelvű nyelvhasználat legfőbb biztosítékai annak, hogy az új betelepülők és utódaik a helyi hivatalos nyelvet kellő színvonalon elsajátítsák. A megbékítés mindazonáltal csak másodlagos cél az igazságosság alapértékének érvényesítéséhez képest. Következésképp a nyelvhasználat területelvű szabályozása az igazságosság és az egyenlő méltóság elvei jegyében kínálja magát még akkor is – sőt, igazán csak ilyenkor! –, ha „a föld fiai” túlságosan is elnyomottak, megfélemlítettek avagy csak béketűrők ahhoz, hogy a közrendet a legcsekélyebb mértékben veszélyeztessék.

Mely nyelvek és milyen határok közt?

Mielőtt a területelvű nyelvhasználati rendszert bevezetnénk, feltétlen tisztáznunk kell, hogy mely nyelvek lesznek önálló területekre jogosultak, és ez utóbbiak határai miként vonhatók meg. E két alapkérdésre pontos választ ugyan csak gondos eseti mérlegelés nyomán lehet adni, ám az általános irányelvnek mindenképpen annak kell lennie, hogy erre csak egy kellően nagyszámú, földrajzilag egy adott térségben összpontosuló népesség lehet jogosult, mely ugyanazon nyelvet beszéli, és hajlandó megadni az árat – bármekkora legyen is az – saját nyelve önálló területi előjogának rendszerszintű bevezetéséért.

Fontos, hogy ezzel egyidejűleg azt is tisztázzuk, milyen viszonyban áll a fenti irányelv és az, amit „a szülőföld jogának”, egy adott etnikai csoport magáénak vallott szállásterületének vagy „őshazájának” szokás nevezni. A területelvű nyelvhasználati rendszer bevezetésekor az „ösiség”, mint olyan, nem lehet döntő érv. Az, hogy az adott etnikum milyen régóta lakja a térséget, inkább csak közvetve vehető számításba, mint ami szoros összefüggést mutathat a népesség területileg koncentrált jelenlétével, és jó eséllyel valószínűsíti, hogy ugyanezen etnikai közösség hajlandó lesz a területelvű nyelvhasználati rendszer bevezetésének árát is megadni. Ama esetben tehát, ha egy népesség valahol kellően nagy számban és koncentráltan él, éppúgy jogosult lehet a területi szabályozású nyelvhasználatra, ha aránylag nem túl rég települt be e vidékre, mint ha ott akár több évezrede is kimutathatóan őshonos. Ugyanakkor épp a területi elv lényegéből fakad, hogy mielőtt bárhol is bevezetnék, létfontosságú egyértelműen megkülönböztetni a „helyieket” a „bevándorlóktól”, mely utóbbiak nyelvhasználatukban kötelesek lesznek a helyi környezethez alkalmazkodni.

A kölcsönös nyíltság és tisztesség szintén elengedhetetlen ahhoz, hogy azt mondhassuk: „Itt meg kell tanulnotok a nyelvünket, éppúgy, ahogy nekünk kellene a tiéteket, ha mi költöznénk hozzátok.” Egy-egy népesség lakhelye lehet szűk, szegényes, túl forró vagy túl hideg, és annak esélye, hogy önszántunkból valaha is oda települnének, alig több a nullánál – s a kölcsönös tisztelet, mint az egyenlő méltóság záloga, nem kívánja meg e szállásterületek egyforma vonzerejét vagy választásuk egyforma valószínűségét.¹⁸ Azok a bevándorlók például,

---

¹⁸ Lehet-e az egyenlő méltóság elvének jobban érvényt szerezni annál, mint ha valahány nyelvi közösség egyforma nagyságú területen, egyforma lélekszámban és egyforma jólétben élne? Mindennek abszurd következménye képzelőerőnket messze felülmúlja. Hiszen az esetben, ha az egyenlő részek túl kicsik lennének (akkorák, mint, mondjuk, a legkisebb mai nyelvi közösségek), ez bolygónk nagy részét a zsákmányszerző portyák terepévé tenné, miközben a marginalizált és mindinkább elnéptelenedő területelvű nyelvhasználati rendszer holmi skanzené zsugorodna. Ha viszont az egyenlő részek túl nagyok lennének (közel akkorák, mint a szárazföld felszíne, mai népessége és jóléte), ez azt követelné, hogy a túlélni vágyó emberiség zöme mielőbb egy nyelvre váltson. E két véglet között pedig bármilyen más változat csak eltérő arányban ötvözné ezek hátrányait. Ráadásul e formula magában hordozza annak perverz készítését is, hogy a nagyobb zsákmány- vagy területszerzés végett markánsan eltúlozza a nyelvi különbségeket.

akiknek nincs önálló, nyelvüket védő hazájuk – a kurdok, az arámiak vagy épp a balubák – nem formálhatnak jogot arra, hogy valahányszor fölkerekednek, bárhol tetszőleges földterületet hasítsanak ki maguknak; a megoldás számukra inkább az lehet, hogy ott, ahol sok évszázada népesítenek be aránylag jelentős területeket, joggal folyamodhassanak nyelvük különleges védelméért. Más érintettek persze sok esetben erősen vitathatják, hogy e hallgatólagos jogigénnyel ki mekkora védendő területre és mikortól tarthat számot: így az „English-Only!” észak-amerikai nyelvvédő aktivisták magától értődőnek veszik, hogy ők azóta, amióta a spanyolajkúak az Egyesült Államokat „előzönlötték”, miközben semmi kivetnivalót nem látnak a Los Angelest és Új Mexikót megszálló korai angolajkú telepések inváziójában. Mindez csak még sürgetőbben veti fel annak igényét, hogy mielőbb tisztázni kell minden egyes vitatott térség nyelvi státuszát, az optimális határokat a fentebb vázolt irányelv szerint jelölve ki.

Mindaddig, amíg e határok a területelvű nyelvhasználati rendszert csupán olyan mértékben tudják érzékelhetővé tenni, ahogy azt a legtöbb nemzetállamépítés teszi, létjogosultságuk vitatható marad. Nyilvánvaló, hogy egy sor kompromisszumra van szükség a földrajzi és a nyelvi homogenitás szempontjainak gondos egyeztetéséhez, majd az optimális határok megvonásához, melyeknek a lehető legtöbb helyi nyelvhasználat s a lehető legkevesebb idegenajkút kell meggyőző módon körülhatárolniuk. Mindenesetre bármi előnyös kompromisszum szülessék is, mindig lesznek, akik a nyelvhatár „rosszabbik” felén rekednek. Habár ez nem is oly végzetes csapás. Hisz az így „elcsatolt” nyelvi kisebbségek szerzett jogai különleges átmeneti óvintézkedésekkel is szavatolhatók, melyek csak az érintettek kihalásáig maradnak érvényben. Másrészt az el nem ismert nyelvek maguk is prosperálhatnak, sőt idővel hivatalos támogatást is elnyerhetnek. Az új nyelvi szabályozás alkotta „Modigliani-kép” kontúrjai tehát legyenek, amennyire csak lehet, egyértelműek és kontrasztosak, ám azért a helyi színeknek sem feltétlen kell túl sötétnek lenniük. A fő cél, hogy a nyelvvédő intézkedések elég erősek legyenek ahhoz, hogy a hivatalos nyelvet minél gyakrabban a spontán és eseti maxi-min nyelvválasztások pozíciójába segítsék, és az adott térség valahány állandó lakója idővel lehetségesnek, sőt, kívánatosnak tartsa, hogy a hivatalos helyi nyelvet kellő színvonalon elsajátítsa. Ha

viszont ezt nem sikerül elérni, a helyi nyelv sem tarthat számot az elsőbbségét szavatoló hivatalos nyelv státuszára.

Többletköltés vagy tiszta haszon?

A legfontosabb feltétel azonban, hogy legyen olyan közös anyanyelvet beszélő, kellően körülhatárolható közösség, amely a területelvű nyelvhasználati rendszer bevezetésének költségét saját nyelve hivatalossá tétele érdekében hajlandó vállalni. Miben is áll ez a költség? Nyilván a fentiekkel összefüggésben jórészt bizonyos oktatási anyagok, jogszabályok és közigazgatási iratok előállításában, elosztásában és ezek finanszírozásában. Hogy mindez mekkora kiadással jár majd, az javarészt az érintett nyelvi közösség méretein múlik, amelynek anyanyelvét a területelvű rendszer hivatalos nyelvvé kívánják tenni. Az azonos helyi nyelvet beszélők kritikus tömegének megléte már csak ezért is döntő jelentőségű lehet.

Mindazonáltal a helyi hivatalos nyelv bevezetésével járó költségek akár sokszorosan is megtérülhetnek a közoktatás és a közigazgatás hatékonyságnövelő, új eredményei által, melyek áldásait már a térség teljes lakossága élvezheti. Vegyük csak példaként a Kongói Demokratikus Köztársaságot, ahol a főként francia nyelvű, kirívóan elégtelen közoktatás analfabéták immár sokadik nemzedékét termeli ki. Tekintettel a helyi források mai és a jövőben várható rendkívüli szűkösségére, érdemes lenne felmérni annak lehetőségét, hogy az alap- és középszintű oktatás egészét átszervezzék, az ország négy hivatalosan elismert nyelve: a kikongo, a swahili, a lingala és a ciluba nyelvekre átállva, azokat nem csupán egyes térségek hivatalos oktatási, ám egyúttal közigazgatási és politikai nyelvvé is emelve. Ehhez persze az 50 milliós afrikai ország lakosságának legalább egynegyedét új anyanyelvi oktatási anyagokkal és közigazgatási nyomtatványokkal kellene ellátni, ahelyett, hogy mint amikor ma, minden hasonló célú anyagot központilag franciául gyártanak le, avagy más „frankofón” országokból importálnak. Nyilván még a rendkívül mostohán ellátott kongói oktatási rendszer is látványos fejlődést produkálna, ha a mai 7 százalék helyett a diákok akár 90 százaléka is saját anyanyelvén tanulhatna az iskolákban. További jelentős fejlődést ígér a politikusok és köztisztviselők anyanyelvi beszámoltatásának lehetősége és a népjóléti ügyekben hozott döntések megvitatása, ami a helyi többség nyelvén immár nyilvánosság előtt

zajlana, s többé nem csupán egy maroknyi elit képes kiváltsága volna.¹⁹

Mindezek fényében úgy tűnik, nagyon is elképzelhetőek olyan viszonyok, melyek közepette a területelvű nyelvhasználati rendszer bevezetése a helyi lakosságot nem, hogy többletköltséggel terhelné, de még tiszta nyereséggel is járna. Ezt a feltevést támasztja alá egy további megfontolás is. Ott, ahol a helyi nyelvet nem védi területelvű nyelvhasználati rendszer (vagy ami még rosszabb: egy idegen nyelv használata kötelező), a helybéliek méltán érezhetik úgy, hogy – Benedict Anderson találó metaforájával élve²⁰ – saját földjükön nekik kell külön vámot fizetniük azért, hogy egy idegen nyelvet kényszerűen megtanuljanak, és azt használják nagy ügyel-bajjal még saját otthonaik házatáján is. Ám mihelyt a kellő szabályzást bevezetik, attól fogva már nem a helyiek, hanem a betelepülők kötelessége lesz a nyelvtanulás, és a nehézkes kommunikáció „vámját” leróni. Nyilvánvaló, hogy mindazon térségben, ahol a részarányosság elvén e „vámra” igényt tartanak, a helyiek jobban bíznak abban, hogy jogos jussukat a betelepülők hajlandók megadni, mintsem, hogy sértetten odébb állnak.

Az iménti metaforába sűrített közkeletű szemlélet egyben jól tükrözi azt a vitatható haszonelvű elvárást is, amit napjainkban a területelvű nyelvi szabályozás bármiféle bevezetésével szemben támasztanak. Ez voltaképp a humán tőke egyre aránytalanabb, egyirányú áramlásával kapcsolható össze az általam csak a világ

---

¹⁹ A kongói nyelvi helyzetről l. Mukash Kalel, Timothée: *Situation linguistique et dynamique des langues en République Démocratique du Congo contemporaine*. Kinshasa: Observatoire des langues nationales, 2003.

Nyilvánvaló, hogy egy ilyen nagyságrendű, négy nyelvű területi rendszer kialakításának teljes költségét és hasznát reálisan felbecsülni nem, legfeljebb találgatni lehet. Az Indiai Köztársaság tizenhat hivatalos nemzeti nyelvének költségvetési adatai ugyan némi összehasonlítási alapot adnak a becsléshez, bár Kongó esetében még ennél is nagyobb tömegekkel kell számolni. (Egyedül Teluguban több törzsi bennszülött él, mint kongói állampolgár!) Kevésbé releváns, bár mindenképp léptékárányosabb összehasonlítást kínál a finn és a flamand példa. Kérdés, hogy vajon a finnek és a flamandok ma abban az esetben is az OECD közoktatási PISA-felmérése listavezetői volnának-e, ha a 20. században a svéd és francia oktatási nyelvről nem váltanak át elszántan saját anyanyelvükre?

²⁰ Anderson, Benedict R. O.: Nationalism. In: Krieger, Joel (ed.): *The Oxford companion to the politics of the world*. Oxford: Oxford University Press, 1993. 614–619. 615.

„fogadó szintjének” nevezett térsége felé, ahol az angol, mint globális *lingua franca*, kötelező nyelv, mely magában foglalja Észak-Amerika jó részét, a Brit-szigeteket és Óceániát.²¹

Ezen aránytalan tökéáramlás uralkodó trendjét csak nemrég vált lehetővé pontos statisztikai adatokkal is kimutatni. Így Docquier és Marfouk megfigyelései szerint „az újonnan érkező bevándorlók kiváltképp magasan képzettek Kanadában, Ausztráliában, Új-Zélandon, az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban, azaz a világ öt legnagyobb anglofón országában.”²² A két kutató becslése szerint miközben a fentiek közül három országban (az USA-ban, Kanadában és Ausztráliában) a Föld összlakosságának csupán alig 5 százaléka él, ezek fogadták be az „elvándorló elmék”, másszóval a nem a szülőföldjükön élő magasan képzett diplomások közel 75 százalékát. 2000-ben a nem angol-ajkú OECD országok összességében 2.1 milliós „agyveszteséggel” számoltak (az 1990-es adat 2,8 millió volt), azaz jó kétmillió olyan európai diplomás volt, aki a földrészt elhagyta. Ezzel szemben a fél tucat angolajkú OECD ország együttvéve 13,9 milliós, rekord méretű „agyelszívást” produkált (az 1990-es 9,2 milliós adattal szemben), amelyből egyedül az USA részesedése 9,9 millió (egy évtizeddel korábban még 5,9 millió) volt.

Ahhoz, hogy jobban megértsük, mi áll e nagyfokú aránytalanság hátterében, képzeljük el, hogy magunk is éppen külföldre készülünk távozni. Azt, hogy célpontként mely országok jöhetnek komolyan számításba, nyilván egy sor mérlegelési szempont fogja meghatározni, köztük kiemelten az álláskínálaté. Ám gondoljuk meg azt, 1) hogy vélhetően mely munkalehetőségekről leszünk a leginkább tájékozottak, nagyban azon múlik, beszéljük-e az ország nyelvét; 2) hogy mely munkakörök lennének alkalmasak számunkra, avagy melyekbe tudnánk a legkönnyebben beletanulni, szintén attól függ majd, milyen szinten bírjuk egy ország nyelvét; 3) ha már családosok vagyunk, az országválasztást erősen befolyásolja az is, hogy társunk és gyermekeink mely nyelveket értik és beszélnek, avagy lennének

---

²¹ Itt és az ezutáni részben kifejtett érveim első megfogalmazását l. Van Parijs, Philippe: *The ground floor of the world: on the socio-economic consequences of linguistic globalisation. International Political Science Review*, 21, 2000. 217–33.

²² Docquier, Frédéric – Marfouk, Abdesésa: *International migration by educational attainment (1990-2000)*. Release 1.1. Washington DC: World Bank Publications, 2005. 1–8.

képesek viszonylag könnyen elsajátítani²³; végül 4) az sem utolsó szempont, hogy a választott ország lakói mennyire barátságosak az idegenekkel szemben, és mennyire várják el tőlük, hogy nyelvüket kellő színvonalon megtanulják, elkerülve ezzel az idegenajkúak nyelvi kívülrekedésének már említett kommunikációs zavarait.

A fenti szempontok így vagy úgy szinte mindenféle kivándorlás előtt komolyan mérlegelendők, ám azt, hogy miért éppen a magasan képzettek országválasztásakor esnek az átlagosnál is nagyobb súllyal latba, csak további négy szempont segítségével érthetjük meg: (1) A diplomások eleve nagyobb eséllyel találnak otthon is végezhető munkát, s így megengedhetik maguknak azt a luxust (a pusztán életfenntartás napi kényszereihez képest), hogy ők és családtagjaik a nyelvi alkalmazkodással túl sokat ne bajlódjanak. (2) Azon állások, melyeket megpályáznak, jórészt eleve magasabb szintű nyelvtudást követelnek meg a szakképesítés nélkül betölthető munkakörökhöz képest. (3) Annak valószínűsége napjainkban, hogy a diplomás munkavállalók és családtagjaik már a kivándorlás előtt is jól beszéltek legalább egy idegen nyelvet, sokkal magasabb a többi munkavállalóhoz képest. (4) Ellentétben az alacsonyabb végzettségűekkel, a diplomások esetében jóval nagyobb annak az esélye is, hogy korábban külföldi tanulmányokat folytattak, s ez hatással volt arra is, hogy kivándorlóként mely országo(ka)t preferálják; miközben döntésüket nem csupán az határozta meg, hogy mely nyelvet ismerik, hanem legalább ennyire az is, hogy mely nyelv ismeretét kívánják még inkább elmélyíteni. Az egyetemi, főiskolai diákság mobilitása ma legalább olyan méretű, mint a munkavállaló diplomásoké.

Mindezekért, és mert idegen nyelvet mindig is könnyebb külföldön elsajátítani vagy magasabb szintre hozni, a munkások és főként a magasan képzett munkavállalók migrációs hajlandósága azon országokban, amelyek nyelvét ismerik, várhatóan a jövőben is tovább nő – egyéb keretfeltételek változatlanóságát feltételezve. Egy olyan világban, amelyben egy sor nyelv máris a regionális *lingua franca*

---

²³ L. pl. Stevens, Gillian – Jin, Kinam – Jong, Song Hyun: Short-term migration and the acquisition of a world language. *International Migration*, 44, 2006. 167–79. 175.: „A koreai szülők, kiváltképpen az első gyermeküket nevelők, jobban szeretik külföldi útjakra magukkal vinni utódaikat angol nyelvi többségű, mint más országokba.”

pozíciójába emelkedett, az imént vázolt aránytalanság várhatóan csak még több regionális nyelvi gyűjtőmedencét hoz majd létre, ahová a magasan képzettek is szívesen „aláereszkednek” majd azon országok „nyelvi hegyvidékeiről”, amelyek periférikus nyelveit a határainkon kívül mások alig beszélik. Ám egy olyan világban, melyben az angol mint globális *lingua franca* lavinaként sorra maga alá temet minden más nyelvet, a jövőbeni nyelvi tájképeként inkább egy irdatlan lapály tárul elénk, mely körös-körül minden felől jól látható lesz a kisebb anyanyelvek ködbe vesző és alig áttekinthető hegyvonulatáról, ám az uralkodó, mind többek által beszélt *lingua franca*, az angol nyelv széles lapálya marad, ahová időnként a magasan képzett, vándorútra kelő finnek és magyarok, de még a németek, franciák is le-lejárnak – jóllehet a magasan képzett amerikaiaktól és brittektől hasonló készletés aligha várható, hogy valaha is nekvágnak a francia nyelvi felvidék szépségeit fölfedezni, nem szólva a magyar nyelv magányos csúcsának meghódításáról.

Az olcsóbb területi elv

A mai tudásalapú piaci versenyhelyzetben nem nehéz belátni, milyen nagy árat követel a fenntartható gazdasági fejlődéstől az elitista, erősen szelektált, jókora költség árán magasan képzett munkaerő tömeges „agyelszívása”. A *lingua franca* további térhódításával a nagy szakértelmet kívánó munkakörökre pályázó külföldiek növekvő arányú túljelentkezése várható a fogadószi-
ntek anglofón országaiban. Ekkora túlkínálat mellett pedig a célországok bátran megengedhetik maguknak, hogy válogassanak.²⁴ Így azután minél látványosabb gazdasági fejlődést érnek el, annál vonzóbbak lesznek, a nyelvükkel együtt, és persze annál nagyobb lesz a világ más részeiből tömegével jelentkező, magasan képzett munkaerő lefőlözése is.

A kibocsátó országok számára a kvalifikált humán erőforrás e növekvő vesztesége igen nagy ár, sőt, alighanem nagyobb minden

---

²⁴ Arthur Schlesinger az Egyesült Államok esetében ezt így összegzi: „E század folyamán háromszor tértünk el bevándorlási alapelvünkötől: 1924-ben a nemzeti kvótákról, 1965-ben a családegyesítésekről és 1990-ben az elvárt szakképesítésről hozott törvényeinkkel.” L: Schlesinger, Arthur M.: *The disuniting of America: reflections on a multicultural society*. New York: W. W. Norton, 1998. 127.

korábbi gazdasági hátránynál. E tendencia mindazonáltal szükségképp felvet három mérséklő hatású kísérőjelenséget is, melyek együtt hosszabb távon jelenetösen csökkenthetik a folyamat költségeit. Elsőként vegyük a vendégmunkások megtakarításainak rendszeres hazautalását szűkebb családjuk vagy tágabb rokonságuk körének. Számos ok – így a nemzetközi banki tranzakciók növekvő biztonsága s az otthoniakkal való kapcsolattartás csökkenő költségei – miatt e hazautalt megtakarítások értéke egyre nő, sőt, mára meghaladja a világ fejlődő országainak juttatott segélyek nagyságrendjét is.²⁵ Másrészt, és a magasan képzettek körében jóval számottevőbben, igencsak megnőtt a származási országukba hazatérők tudástranzfere is, amely idegen eredetű tudás-tőke – akár külföldi tanulmányaik, továbbképzésük vagy munkahelyi tapasztalataik, akár külhoni bizalmi kapcsolataik révén keletkezett – jelentősége aligha túlbecsülhető a hazatérők szellemi poggyászában.²⁶ Harmadrészt, a Föld minden részéből verbuvált kiváló elmék sokasága az anglofón országokban szerzett ismereteit és tudáskincsét ma kiváltképp olcsón és könnyen továbbítja szerte a nagyvilágba. Az angol, mint *lingua franca* aránytalanul nagy előnyt jelent az anglofón szellemi javak előállítóinak.²⁷ A magasan képzett nem angolajkúak tömeges jelenléte az anglofón országokban ugyanakkor nagyban megkönnyíti a szükséges ismeretek azonnali szelekcióját, értelmezését és felhasználását bárhol a nem anglofón világban – ami fordítva nem áll fenn.

Nem kétséges, hogy e három mechanizmus valóban kárenyhítő hatású lehet, habár annyira mégsem, hogy elejét vehetné a szakadék további mélyülésének és szélesedésének a fogadó országok és világméretű vonzáskörzetük felhalmozott tudáskincse és jóléte között. Így aztán a túlnyomó többség, amely e globális egyenlőtlenség terheit – relatív hátrányát és abszolút veszteségeit – viseli, joggal aggódhat,

---

²⁵ L. Kapur, Devesh – McHale, John: Migration's new payoff. *Foreign Policy*, 139, 2003. 49–57. A pénzbeli átutalásokhoz szó szerint hozzáadandók még mindazon felhalmozott javak, melyeket akár az időszaki vendégmunkások, akár a végleg hazatelepülő migránsok magukkal hoznak származási országaikba.

²⁶ Lásd számos ország esettanulmányát: OECD 2002.

²⁷ Könyvem *LJ* 2.4 (59-60.) fejezetében ezt az előnyt afféle kompenzációként értékelem (mely gyakran jóval többet ér az angol nyelvtanulás bármiféle anyagi támogatásánál) az angol anyanyelvűek azon törekvése ellenértékéért, hogy mindenki mással a maguk anyanyelvét kívánják *lingua francaként* elfogadtatni.

egyre gyakrabban felvetve a kérdést: meddig és milyen áron érdemes mindezt fenntartani. Végül is az, hogy területi nyelvi jogaikból miféle engedményre hajlandók, egyedül az érintett anyanyelvi közösségeken múlik. Egy nem angolajkú ország például joggal vezethet be olyan, relatív mentességen alapuló, nyelvhasználati rendszert – az oktatás, a közigazgatás, az igazságszolgáltatás terén, sőt akár a politikai életben is –, amely az idegenajkú, magasan kvalifikált munkavállalói elit számára éppoly kedvező, mint az anglofón országok kínálta nyelvi könnyedségek. Ez nyilván bátor és jelentős lépés lenne az anglofón országokkal szembeni nyelvi versenyhátrányok csökkentésére. Ám egyúttal olyan nagy horderejű változásokat is elindíthat, melyek elsöre talán ártalmatlannak tűnnek, ám idővel az élet egyre több területéről szoríthatják ki a helyi anyanyelvet. Mint fentebb kifejtettem, ez pedig nem csak a bolygónk „nyelvi felszínének” végzetes ellaposodásához vezetne, hanem egyet jelentene a nyelvi igazságosságnak, mint az egyenlő méltóság alapelveinek feladásával is.

Az efféle stratégiák gondos és jól körülhatárolt alkalmazása ezzel együtt nagyon is indokolt, sőt, elengedhetetlen lehet ahhoz, hogy a költségek elviselhetőek legyenek. Az iménti példa inkább az anglofón mintához közelít és nem a nem angolajkú országok gyakorlatához, mivel magába foglal olyan kellően körülírt „szabad nyelvi zónákat”, kisebb térségeket is, melyek a területelvű nyelvhasználati rendszer szabályai alól mentesülnek. A magasan képzettek és családjaik, akik ilyen zónákba települnek, jellemzően a „high-tech” foglalkozási réteg képviselői, elsődlegesen tehát ők azok, akik a helyi nyelv elsajátításának „súlyos adója” alól mentesülhetnek. Ezeknek a „szabad nyelvi zónáknak” létrejötté minimálfeltétele az is, hogy angol nyelvi közegben szervezzék meg a felsőoktatás és a tudományos kutatás saját intézményeit.²⁸ Következésképp e nyelvi enklávékon belül idővel éppoly markánsn a *lingua franca* veszi majd át az uralmat, mint a ténylegesen anglofón országokban. Ott viszont, ahol ilyen mentesség a területelvű nyelvhasználati rendszer rendelkezései alól nincs, a *lingua franca* nyelvi készségeinek növekvő térhódítása (és

---

²⁸ Az angol nyelv fokozatos és igencsak egyenlőtlen terjedéséről a felsőoktatás alap szintjein l. Ammon, Ulrich: *The dominance of English as a language of science: effects on other languages and language communities*. Berlin: Gruyter, 2001. és Maiworm, Friedhelm – Wächter, Bernd: *English-language-taught degree programmes in European Higher Education. Trends and Success Factors*. Bonn: Lemmens, 2002.

fejlesztési igényei) miatt továbbra is túlkínálat lesz az anglofon országok felsőoktatási intézményeiben tanulni vágyó jelentkezőkből, ezáltal is növelve az esélyt a minőségi szelekcióra és ezen intézmények színvonalának további emelésére – azon elv jegyében, hogy az egyéni oktatásbeli sikerek titka valójában a „minőségi” társaság.

Másfelől ahelyett, hogy a magasabb nyelvi szinteken további engedményeket tennénk a *lingua franca* alapszintjének javára, talán jobban járunk, ha inkább megpróbáljuk kiaknázni a nem angol nyelvek meglévő előnyeit. Ilyen előny, hogy egy kevésbé elterjedt nyelv, éppen sajátos kultúrája révén, erősebb közösségi szellemet és ezzel nagyobb lojalitást táplálhat anyanyelvi használói körében, és a diplomás, angol nyelvtudásuk révén mobilisabb munkavállalókat adott esetben képesek visszatartani attól, hogy csakis a legjobban fizető állások csábításának engedjenek. Egy másik ilyen potenciális előny, hogy azok, akik kevésbé elterjedt anyanyelvükön kívül még legalább egy idegen nyelvet megtanultak, ezen erőfeszítésük révén többnyire eleve mentesülnek a kulturális különbségekkel szembeni fölényes érzéketlenségtől, ami nagyon is könnyen megkísérti azokat, akik effajta önálávétó erőpróbának sohasem voltak kitéve, mivel mindig és mindenütt azt a kiváltságot élvezik, hogy saját anyanyelvüket használhatják. Anélkül persze, hogy észlelnék: az efféle kihívó kulturális érzéketlenséggel a domináns egynyelvűek legfeljebb keserű sértettséget, haragot, sőt, nem ritkán gyűlöletet váltanak ki másokból. Mindez néha nagy árat követelő önvédelmi reakciókat vált ki azokból is, akik az efféle arroganciától magukat fenyegetve érzik. A nem sértő, egyenrangú kommunikáció ellenben olyan értékes tudáskincs, amit a magasabb szintű nyelvek beszélői okosan a maguk javára fordíthatnak – mint azt sokfelé már most is megteszik.

A fent vázolt esélyekkel s az imént javasolt stratégiák megfontolt alkalmazásával a jövőben a világ számos nyelvi közössége juthat arra a felismerésre, hogy igenis érdemes ragaszkodni egy kellően hatékony területelvű nyelvhasználati rendszer bevezetéséhez, vállalva annak költségeit, hogy „lelküket megmentsék”, önazonosságuk és emberi méltóságuk alapértékeit megőrizték. A világ e mai uralkodó intézményes rendjében a *lingua franca* további terjedésével az érintett országok mindinkább kiszolgáltatottak lesznek. Ugyanakkor minél jobban terjed a domináns világnyelv, annál kevésbé tűnik majd

lehetetlennek Európában és szerte a világon egy olyan intézményes területelvű nyelvhasználati rendszer feltételeit megteremteni, amely igazságosabb és kevésbé költséges.

Fordította Nové Béla

Felhasznált irodalom

- Ammon, Ulrich: *The dominance of English as a language of science: effects on other languages and language communities*. Berlin: Gruyter, 2001.
- Anderson, Benedict R. O.: Nationalism. In: Krieger, Joel (ed.): *The Oxford companion to the politics of the world*. Oxford: Oxford University Press, 1993. 614–619.
- Docquier, Frédéric – Marfouk, Abdesésa: *International migration by educational attainment (1990-2000)*. Release 1.1. Washington DC: World Bank Publications, 2005. 1–8.
- Fearon, James D. – Laitin, David: *Sons of the soil: immigrants and the State*. Stanford University: Dep. of Political Science, 2000.
- Gellner, Ernst: *Nations and nationalism*. Oxford: Blackwell, 1983.
- Kapur, Devesh – McHale, John: Migration's new payoff. *Foreign Policy*, 139, 2003. 49–57.
- Kodelja, Zdenko – Krivic, Matevz: Language rights in education in Slovenia. *Education, law and language rights*. Antwerp: European Association for Education, Law and Policy. 2007. 1–17.
- Laitin, David D.: Language policy and civil war. In: Van Parijs, Phillippe (ed.): *Cultural diversity versus economic solidarity*. Brussels: De Boeck Université, 2004. 171–188. at www.etes.ucl.ac.be/Francqui/Livre/Livre.htm.
- Laponce, Jean: *Langue et territoire*. Québec: Presses uniersitaires de Laval. Translation: *Languages and their territories*. Toronto: University of Toronto Press, 1984.

- Laponce, Jean: The case for ethnic federalism in multilingual societies: Canada's regional imperative. *Regional Politics and Policy*, 1993. 1. 23–43.
- Laponce, Jean: Comments on Laitin and Grin. In: Van Parijs, Philippe (ed.): *Cultural diversity versus economic solidarity*. Brussels: De Boeck Université, 2004. 203–210.
www.etes.ucl.ac.be/Francqui/Livre/Livre.htm
- Laponce, Jean: *Loi de Babel, et autres régularités des rapports entre langue et politique*. Québec: Presses de l'Université Laval, 2006.
- Levine, Marc V.: *The reconquest of Montreal: language policy and social change in a bilingual city*. Philadelphia: Temple University Press, 1990.
- Maiworm, Friedhelm – Wächter, Bernd: *English-language-taught degree programmes in European Higher Education. Trends and Success Factors*. Bonn: Lemmens, 2002.
- Mukash Kalel, Timothée: *Situation linguistique et dynamique des langues en République Démocratique du Congo contemporaine*. Kinshasa: Observatoire des langues nationales, 2003.
- Nelde, Peter H. – Darquennes, Jeroen.: Sprachwechsel in der Großstadt – eine Brüsseler Perspektive. In: Born, Joachim (ed.): *Mehrsprachigkeit in der Romania*. Wien: Praesens, 2001. 91–104.
- Papaux, Alexandre: Droit des langues en Suisse: Etat des lieux. *Revue suisse de science politique*, 1997. 3. 131–134.
- Patten, Alan: What Kind of Bilingualism? In: Kymlicka, Will – Patten, Alan (eds.): *Language rights and political theory*. Oxford: Oxford University Press, 2003. 296–321.
- Réaume, Denise G.: Beyond personality : the territorial and personal principles of language policy reconsidered. In: Kymlicka, Will – Patten, Alan (eds.): *Language rights and political theory*. Oxford: Oxford University Press, 2003. 271–295.
- Renner, Karl: *Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen in besonderer Anwendung auf Oesterreich*. Leipzig – Wien: Franz Deuticke, 1918.

- Schlesinger, Arthur M.: *The disuniting of America: reflections on a multicultural society*. New York: W. W. Norton, 1998.
- Stevens, Gillian – Jin, Kinam – Jong, Song Hyun: Short-term migration and the acquisition of a world language. *International Migration*, 44, 2006. 167–79.
- Van Parijs, Philippe: The ground floor of the world: on the socio-economic consequences of linguistic globalisation. *International Political Science Review*, 21, 2000. 217–33.
- Van Parijs, Philippe: Europe's linguistic challenge. *Archives européennes de sociologie*, 45, 2004. 111–152.
- Van Parijs, Philippe: Grab a territory! Linguistic dignity and English dominance in the European Union. In: Poirier, Johanne et al. (eds.): *Ties that bind: accommodating diversity in Canada and the European Union*. Bern-Berlin-Brussels: Peter Lang, 2008.